

Скіфська баба

Богдан Сушинський

1

Непомітно настає час, коли звикаєшся зі світом, а світ — із тобою, коли відчуваєшся таким змудреним, що соромишся самої здатності дивуватися із чогось того, що оточує тебе...

Але несподівана згадка чомусь відшукує по закапелках пам'яті призабутий образ — людини, місцини чи певної речі, — саме той, який уперше примусив тебе замислитися над незбагненністю людського буття, над силами, що невидимо, але навічно поєднали тебе з деревом і птахом, й полишили десь між минувиною і прийдешністю, наодинці із власною долею і власним сумлінням; над тим, хто ти і що ти на цих непевних, тяжких, а проте неминучих стежинах життя.

Він зринає у тобі раптово і, здавалось би, безпричинно, як біль або смуток, і ти весь, до останньої часточки ества, розчиняєшся у ньому щемким спогадом дитинства; тим єдиним, який не приносить нічого, за чим би жалкував, чи чого хотілось би зректися, — лиш неусвідомлювані чистоту і первісність в усьому, від найцотливішого почуття, до найсоромітнішого прагнення.

...Отак знову й знову пригадую степове село, загублене поміж пагорбами і ярами, й недоладно переоране висхлим річищем.

Не збереглося навіть оповідок про безіменну річечку, що стомилася від марного плину, непомітно ввійшла в землю й зчезла в ній, як, зрештою, маємо піти й зчезнути усі ми й усе, що з нами.

Сама уява про неї розчинилася у степовому мареві, всотана у спраглі ниви, і тільки коли-не-коли відроджується понад ними мерехтливим дивом, що повинню нахлинає на село й аж по маківки тополь виповнює його мінливим плесом задухи.

Та, мов мітка на березі неіснуючої річки, мов уособлення вічності села і втілення усіх його легенд і переказів, які були чи могли бути складеними про цей край; мов завічніле у часі і просторі материнське слово, — лишилася на плескату пагорбкові потріскана, незграбна і майже безлика ... Кам'яна Баба.

Хоча згадка націлена саме на цей витвір, образи завжди зринають в однаковій послідовності, і я мушу перейти спогадом через степову місцину, дістатися невибагливими вуличками до річища, й аж тоді побачити за вигином долини кам'яне створіння; і незмінний шлях цей, як відтинки мого пізнання: від найпростішого чи, принаймні, найочевиднішого, до того, що лишається недосяжним для розуму і фантазії, що не вкладається у заскнілі форми сприйняття — ці прокрустові лежа, на яких усе втискується поміж розумінням причини і наслідку, бажання і доцільності.

Кожен пізнає дійсність по-своєму, і процес цей так само неповторний, як процес творчості, бо й сам є породженням творчої здатності природи; або, як наші обличчя, наші долі, наші почуття...

Нічого не приваблювало і не захоплювало мене у навколишньому світі з того, що могло полонити моїх однолітків: ані краса речі чи краєвиду, ні таємні потяги, які вони могли викликати в наших душах; ні пізнання того — як, що і з чого утворюється, ані, врешті-решт, усвідомлення своєї влади, дійсної чи примарної, над тим, серед чого і задля чого живемо.

Всі ці шляхи вели лише до пізнання суті речей чи явищ, а що можливості наші в цьому були мізерними, то вони обмежували нас і робили наш світ малим та убогим.

Тільки одна, проста і невичерпна, можливість проникнення по-справжньому захоплювала мене, — можливість виявляти потаємні пута, які прив'язують людину до речі, і які вона постійно відчуває на собі, але часто приховує від стороннього й від себе, а ще частіше — не спроможна збагнути ні природи їхньої, ні призначення. Тому я завжди намагався збагнути тільки оте, найсуттєвіше для мене: "Навіщо це... людині?"

Найлегше велося мені з речами, потребу в яких відчуваємо постійно, впродовж усього життя; які мусимо виготовляти й триматися їх, навіть коли щось із того нам не до вподоби. Поява їх завжди пояснювалася щоденними потребами моїх односельців, отож ніякої особливої загадки вони не становили.

Проте з часом я відкрив для себе силу-силенну речей, до яких людина тягнеться, з якими, я сказав би, "спілкується", але не має від них ніякої користі; а ще більше — речей, доцільність яких очевидна, але шанобливість у ставленні до них сягає далеко за межі вдячності й ощадливості.

Такі речі, навіть якщо вони відслужили своє й ім'я їм – мотлох, чомусь усе ще залишаються для нас цінністю, талісманом, ще чимось, що не піддається ні слову, ні розумінню.

Цілком сприйнятливою, наприклад, видавалася мені потреба знести врослу по самі вікна хату, якої господар зрікся задовго до того, як покинув її.

Але хто, в такому разі, міг би пояснити мені причину сліз, що зблиснули в пригаслих очах старого, коли, стоячи на ганку нової кам'яниці, дивився він, як давня, ще прабатьківська, хата конає під лезом бульдозера?

Дивною і безглуздою видавалася побожність, з якою висхлий на тріску сусіда діставав з кишені вузлика з безформним і жалюгідним осколком, що майже двадцять років болів йому у грудях, мучив, душив і заганяв у могилу... Але ж оце нарешті зробили йому операцію, і тепер він носить та й носить те осоружне залізо в нагрудній кишені, а в найбільші свята викладає його на скатертину й годинами не зводить з нього зачаклованого погляду...

У дитинстві я завжди з обуренням, як оману, сприймав сумні весільні пісні, й усі ці сцени зі сватанням, викраданням та викупам нареченої, бо гадав, що знаюся на тому, як молодята доходять згоди, тож не бачив підстав ані для суму, ані для всіх отих лицедійств, у яких вбачалися мені ганебна брехня, штучність і блюзнірство...

Але чому, запитував я себе, дорослі поважні люди з такою заповзятістю виконують усі ці давно і всім відомі ритуали; і при цьому сумують, сміються і плачуть з такою

щирістю, нібито не розуміють, що все це лише гра, або вірять, що все це може хоч би щось там змінити в їхньому власному житті..

3

Якщо не в дитинстві, то згодом, я збагнув багато чого з того, що спершу видавалося мені незрозумілим і недоречним.

Єдине, чого я так і не збагнув і, мабуть, не здатний буду збагнути – оця, "скіфською" звана, Кам'яна Баба.

Спочатку не давало мені спокою: хто, коли й навіщо сотворив її? Яка потреба, яка думка примушувала невідомого майстра місяцями марудитися тут, серед степу, з кам'яною брилою, яка ніколи не мала, не має і не могла мати ніякого вжитку в сільському побуті?

В усьому, що створено в цьому степу, можна було віднайти сенс і доцільність; на всьому лежала печать людської потреби та нагальної нужди, тільки це створіння було й лишається над усім тимчасовим і буденним, із вічності принесеним і навічно забутим.

Не маючи ніякої змоги збагнути причину появи цього створіння, я вдовольнявся тим, що довідувався про безліч потайних зв'язків, які віддавна існували між "Старою" і селянами, й переходили з покоління в покоління, разом з усіма нашими легендами і традиціями, оповідками та повір'ями; з усією нашою морально-етичною спадщиною; про ту силу, яка здавна заманювала до неї митців, археологів, шанувальників старожитностей і просто, подорожніх, кожен із яких віднаходив у древньому витворі щось високе і вічне, з якого починається і яким закінчується наше одвічне прагнення досконалості і невмирущості.

І так вже повелося, що од віку вічного "Бабця" наша була "заступницею" села й "опікункою" його жіноцтва. Що до неї приходили причаровувати коханих і випрошувати материнства; оплакувати загиблих і проклинати ворогів; відшукувати цілюще "опівнічне зілля" та загадувати на добро і вдачу.

Відтак, сотні людей — кожен, виходячи зі свого розуміння природи, складу характеру, своєї радості та печалі, — вперто віднаходили для себе шляхи до кам'яного ідола, відкидаючи тим будь-яку думку про недоречність його появи, або недоречність власної віри в нього.

Тож, щоразу, коли зринає в пам'яті образ Скіфської Баби, я затримую його в уяві якомога довше. Але не для того, щоб розгадати її таємницю, чи переконатися в наївності селян, що всі ці традиції започаткували. А, щоб хоч на мить повернути собі здатність дивуватися, — і глянути на світ очима майстра, який, вбиваючи в собі безліч людських потреб і прагнень, піднявся над дріб'язковістю буття; всупереч усьому, що диктувалося боротьбою за існування і добробут, вкляк посеред палаючого степу і, спрагло вдивляючись у вічі нащадкам, вирубував із змертвілого сірого каменя те одним-єдине, що, однаково належачи всім і нікому, мало лишатися символом розкутого духу людини-митця, людини-майстра... Який, усвідомлюючи весь тягар і насущність своєї праці, не відчувається її рабою, а чітко відрізняє в ній мистецьку красу від тягара будення, а сьогоднішній зиск — від увічнення для прийдешності.

...І коли здатність ця, врешті-решт, повертається, світ знову постає переді мною в усій своїй утаємниченості і привабливості.

Березень 1968 року